

O GLAGOLIH PREMIKANJA ZLASTI GLEDE NA GLAGOL ITI IN STAVČNE VZORCE

Glagoli premikanja¹ predstavljajo eno od pomenskih skupin glagolov. Vanjo spadajo glagoli, kot iti, hoditi, leteti, peljati se, pluti, premikati se itd. in njihove sestavljenke. Ker je glagol iti (s svojimi sestavljenkami) osrednji glagol te pomenske skupine, bodo obravnavane zlasti njegove pomenske in sintaktične značilnosti, ki so v precejšnji meri značilne za vse glagole te skupine. Deloma pa bodo prikazane tudi značilnosti, ki jih ta glagol nima, vendar so za celo pomensko skupino pomembne.

Glagol iti pomeni najprej določeno vrsto premikanja, t. j. premikanje s koraki. Zlasti v vsakdanjem govoru pa pomeni tudi vsako drugo premikanje, neglede na način, npr.: *pešec gre po cesti; po cesti je šlo več avtomobilov; ladja gre pravkar mimo svetilnikov*. V navedenih zgledih je glagol iti nedovršen in pomeni spreminjanje položaja v prostoru. V tem pomenu ima tudi značilno vezavo, npr.: *ko je šel po prehodu za pešce, ga je zadel avtomobil; na postajo gre kar čez park; žival je vsa razdražena šla proti izhodu; srečal sem ga, ko je šel iz mesta; peš je šel le do doline, nato se je pa peljal; šla sta za njim in ne pred njim; ustavil se je in zopet šel*.

V navedenih stavkih ima iti dopolnila na vprašanje *kod, kam, od kod, do kod, kako in kdaj*. V zadnjem primeru pa je brez dopolnila. Premikanje torej predpostavlja prostor, po katerem poteka, cilj premikanja, kraj začetka premikanja in način, če ta ni izražen že z ustreznim glagolom. Ne more pa imeti iti v tem pomenu dopolnila na vprašanje *kje*, vsaj ne samega brez kombinacije z dopolnilom na vprašanje *kod*.

Iti pa je tudi dovršnik in ima kot dovršnik še druge pomene. Tako lahko izraža premik v določen kraj, ki lahko vključuje že tudi vrnitev v izhodiščni kraj. Gre torej za opravitev določene poti, ki je pogostoma združena z namenom, npr.: *jutri bo šel v mesto nakupovat; včeraj je šel na občino po dokumente*. Za te stavke sta torej značilni dopolnila na vprašanje *kam* in s *kakšnim namenom* oziroma *čemu*. V takem stavčnem vzorcu ima iti tudi ponavljalni pomen in je zamenljiv z glagolom *hoditi*, npr.: *vsak dan gre na pokopališče proti vsak dan hodi na pokopališče*, ali *opoldne gre navadno v gostilno na kosilo* proti *opoldne hodi navadno v gostilno na kosilo*.

Pogostoma cilj poti ni izražen, vendar se predpostavlja, npr.: *bolniku je bilo čedalje huje, in morali so iti po zdravnika; zvečer je šel na predavanje; šel je nabirat gobe*. Če element opravitve poti oslabi, tudi določilo namena prevzame drugo nalogo in iti dobi vrednost fraznega glagola², ki skupaj z dopolnilom pomeni določeno dejanje, npr.: *tega izpita še nisem šel delat*, kar pomeni: *še nisem opravil*; ali *si že šel na operacijo*, kar pomeni: *si se že dal operirati*; ali *z njim je šla dvakrat plesat*, kar pomeni: *z njim je odplesala (plesala) dva plesa*; ali *celo popoldne se je šel z nami igrat*, kar pomeni: *se je z nami igral*.

Kot dovršnik pa iti pomeni tudi prenehanje nahajanja na določenem mestu, v določenem kraju oziroma oddaljitev, kar navadno izražajo predponski dovršni glagoli, npr.: *oditi, odleteti, odpluti* itd., vendar je iti glede na način zapustitve kraja pomensko najširši, npr.:

¹ F. Jakopin. Glagoli premikanja v slovenščini in ruščini. VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Glagole premikanja opredeljuje glede na to, da tvorijo pare iz takoimenovanega determiniranega in nedeterminiranega glagola. Determinirani glagoli izražajo: »gibanje v določeni smeri, k cilju, aktualnost dejanja, časovno določenost«, nedeterminirani pa: »nedoločeno smeri, spodobnost za dejanje, neaktualnost, gibanje k nekemu cilju in nazaj«.

² Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica. 1976. str. 294.

pred dvema urama je šel z doma, verjetno je že prišel na cilj; vlomilec je šel iz hiše skozi okno; razjezil se je in šel; v jeseni te ptice prve gredo in se tudi spomladi prve vrnejo; vlak je že šel. V tem pomenu pri iti kraj prenehanja nahajanja ni zmeraj izražen z dopolnilom, vendar je iz sobesedila znan, medtem ko cilj navadno ni izražen. Po tem se ta pomen dovršnika iti loči od prejšnjega.

Čeprav je glagol iti dvovidski, nima pomena dosege cilja premikanja. Ta pomen se izraža pri glagolih premikanja zlasti z glagoli, sestavljenimi s predpono *pri* . . . in redkeje s predpono *do* . . . , npr.: *zjutraj smo odšli iz doline in opoldne prišli na vrh; ladja je pravkar priplula; četa je prikorakala na dvorišče; dojadrali so do otoka.* Medtem ko ima iti v pomenu *prenehanja nahajanja* v stavku kraj prenehanja nahajanja izražen ali pa je znan iz sobesedila, je pri glagolih s pomenom dosege cilja cilj premikanja izražen v stavku z dopolnilom ali pa je znan iz sobesedila. Po tem se oba pomena tudi formalno ločita med seboj.

Zgoraj je bilo omenjeno, da ima glagol iti tudi ponavljalni pomen in je v določenem primeru zamenljiv z glagolom hoditi. Ne more pa ga nadomeščati v stavčnem vzorcu brez dopolnila, npr.: *otrok že hodi; mladiči se učijo letati.* Tu glagol hoditi pomeni sposobnost za premikanje. Ta pomen se pri glagolih premikanja prav zaradi posebnih lastnosti ponavljalnih glagolov premikanja izraža s temi. Če kak glagol formalno nima para s posebno obliko za ponavljalni pomen, ta pomen dokazuje, da je neponavljalni in ponavljalni, npr.: *plaval je proti otoku, ali ne zna plavati.*

Glagol iti si je treba ogledati še glede na predikativni prilastek. Ta je pri glagolih premikanja pogosten, npr.: *vesel je šel po cesti; s poti je prišel ves utrujen; gledal ga je, kako potr hodi po sobi.*

V nekaterih primerih pa glagolu pomen premikanja oslabi in se približuje funkciji veznega glagola, predikativni prilastek pa funkciji povedkovega določila, npr.: *celo zimo hodi razoglav; kaj pa hodiš tako žalosten.* Te stavke je mogoče razumeti kot *celo zimo je razoglav; kaj si pa tako žalosten.* V teh primerih iti ne more nadomestiti glagola hoditi.

Drug primer ko glagol iti ne more nadomeščati glagola hoditi je v primerih, ko se ta v določenih stavčnih zvezi približuje pomenu nahajanja, in sicer če ima dopolnilo na vprašanje kje, npr.: *v sobi nad nami nekdo hodi*, kar pomeni: *je nekdo*. Primerjaj še: *v vodi plava nekaj smeti*, kar pomeni: *je nekaj smeti*. V teh primerih glagoli premikanja ohranijo še nekaj dinamičnosti, ki za glagole nahajanja ni tipična, kar povzroča stilno obarvanost.

Doslej obravnavani pomeni pri glagolu iti oziroma njegovem ponavljalnem paru so izraženi s stavčnim vzorcem brez predmetnega dopolnila. V okviru glagolov premikanja pa obstaja posebna skupina prehodnih glagolov. Ti so zlasti sestavljeni. Pri njih premikanje ne poteka po prostoru, pač pa določeno stvar prizadeva, kar je v stavku izraženo s predmetnim dopolnilom, npr.: *to oviro smo obšli v velikem loku; na tem mestu smo prebrodili; preplavali, prešli reko; reko smo od sredine naprej preplavali.* Ti glagoli v stavku ne morejo imeti dopolnil na vprašanje kod, kam, pogostno pa je dopolnilo na vprašanje kje in tudi kako.

Zanimiva je primerjava neprehodnih glagolov premikanja tipa iti s temi glagoli. Če je izražen ali vsaj mogoč cilj premikanja, potem je prehodnost izljučena, npr.: *v šolo sta šla čez park ali nismo se mogli odločiti, ali bi šli (tja) čez hrib ali po dolini.* Lahko pa je glagol iti po smislu prehodni v zgledih, kot *ne vemo, če bomo mogli iti čez reko na tem mestu* ali *trikrat je šel okrog hiše, pa ni našel vhoda, ali zver je sovražno šla proti njemu.* V teh primerih tudi formalno vprašalnici kod, kam ne ustrezata popolnoma, možno pa je dopolnilo na vprašanje kje, ki je značilno za prehodne glagole premikanja.

Prehodni so tudi glagoli, ki pomenijo premikanje koga s posredovanjem osebk, npr.: *pe-ljal ga je v mesto; po strmimi so ga morali nesti.* Ti primeri imajo v stavku enaka dopolnila

kot neprehodni glagoli premikanja, v zvezi s se³ pa se lahko rabijo neprehodno, npr.: *peljal se je v mesto*.

Dotakniti bi se kazalo še vprašanja, kaj odloča o raznovrstnosti glagolov⁴ te skupine. Ta je najprej določena s *fizičnimi lastnostmi osebka in z okoljem, v katerem premikanje poteka*. Tako človek hodi, gre, v vodi pa plava; ladja pluje; ptica leti, po tleh pa hodi, skaklja; kača leze; voda teče, kaplja polzi; sod se kotali; smuči drsijo itd. Dalje o raznovrstnosti glagolov odloča *hitrost premikanja*, npr.: iti, teči, dirjati, hiteti; *način hoje*, npr.: korakati, capljati, drobneti, šepati, krevsati, odplesati, odgugati se; *vedenje*: tihotapiti se, lomastiti; oddivjati, privihirati, prikrasti se ipd.

Premikanje pogostoma izražajo v stavčni zvezi, značilni za glagole premikanja, tudi glagoli z drugačnim osnovnim pomenom. Ta pomenski premik imajo glagoli, ki pomenijo določeno oglašanje in so že v tem pomenu neprehodni, npr.: *zemlja bobni pod koraki, proti skale bobnijo (se bobneč kotalijo) v dolino, ali avtomobil brni proti avtomobil je odbrnel (je brneč odpeljal) z dvorišča, ali kolesa drdrajo proti vozovi drdrajo (drdrajoč se peljejo) po cesti* itd.

Premikanje izražajo tudi nekateri drugi glagoli. Če so v osnovnem pomenu prehodni, zgubijo prehodnost z morfemoma *jo* in *se*. Navadno so stilno označeni, npr.: *pobral jo je na Triglav; pobrati se iz sobe; mahnil jo je v mesto; konj jo je prasnil po cesti; pobrisal jo je domov*.

Naj povzamemo. Glagole premikanja kot posebno skupino v okviru glagolov povezujejo pomeni pa tudi sintaktične značilnosti v stavku. Ločimo neprehodne in prehodne glagole premikanja. Neprehodni izražajo kot nedovršniki premikanje v prostoru, kot dovršniki pa prenehanje nahajanja na določenem mestu, v določenem kraju ali pa dosego cilja. V teh primerih imajo dopolnila na vprašanja kam, kod, od kod, do kod, čemu, kar je odvisno od pomena. Možen je tudi prehod med glagole drugih pomenskih skupin ali vsaj smiselno približanje tem, kar se kaže tudi v ustreznih dopolnilih v stavku. Pomenijo lahko tudi značilnost glede na premikanje. Prehodni glagoli premikanja ne izražajo premikanja v prostoru, pač pa premikanje določeno stvar prizadeva. Ti glagoli imajo tudi drugačna dopolnila kot neprehodni. Poleg predmeta imajo še dopolnilo na vprašanje kje. To pa séveda ne velja za prehodne glagole, ki izražajo premikanje koga s posredovanjem osebka. Raznolikost teh glagolov je pogojena z značilnostmi osebka in okolja, v katerem premikanje poteka, pa tudi s samim načinom premikanja in vedenja osebka pri tem.

Franc Žagar

Pedagoška akademija v Ljubljani

OPERACIJE IN TRANSFORMACIJE PRI JEZIKOVNEM POUKU

Pouk materinščine je zelo abstraktno delo. Učenec ve že od doma, kaj je na primer lipa, kakšno je lipovo cvetje, čemu se rabi to cvetje. Prav nič pa ne ve, da je lipa samostalniček ženskega spola. To se mora naučiti v šoli. Učenec ima sicer jezikovni čut, ki ga usmerja pri vsakdanjem izražanju; v šoli pa se mora privajati na postopke, s katerimi se jezikovni čut spreminja v zavestno znanje. Ti postopki mu polagoma začenjajo pomagati, ko njegov

³ O tej funkciji še prim.: J. Toporišič, Slovenska slovnica. 1976. str. 292.

⁴ Prim Viliam Schwanzer, O sistematickej determinovanosti lexikálnych jednotiek. Slovo a slovník. Bratislava 1973.